

Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez

ALIG VOLT a kisebbségi sorsban a magasabb nemzeti műveltség szempontjából az erdélyi művelődéspolitikának súlyosabb, kilátástalanabb kérdése, mint az erdélyi tudomány ügye. Huszonkét év alatt egy népi szemléletben fiatalosan újszerű, de elfogult uralkodó faj minden magyar művelődési értéket elsorvasztani szándékozó lendülete támadta meg a magyar tudomány itteni állásait. E fajnak e földön nem volt olyan tudományos múltja, nem voltak olyan tudományos eredményei, gyűjteményei és könyvtárai, mint nekünk, de részben a világháború előtti szűk látókörű magyar művelődéspolitikai mulasztásainak, részben az új urak különleges művelődéspolitikai eszközeinek eredményeképpen a semmiből káprázató tudományos jelen volt kialakulóban, a nincsenből, a tőlünk elvett vagy bitorolt gyűjtemények, meg a saját munkájukkal szerzett anyag révén felbecsülhetetlen értékű könyvtárak és múzeumok voltak keletkezében. Az állam nemcsak helyeslőleg nézte ezt a „művelődéspolitikát”, hanem legmagasabb és legalacsonyabb rangú képviselői, miniszterek és vidéki csendőr őrmesterek szorgoskodtak a magyar tudományos munkásságot akadályozó, sőt lehetetlenítő intézkedések elrendelésében és végrehajtásában. A gyülekezési tilalom, a tudományos előadások szövegének félremagyarázása, az állambiztonsági közegek, a hírhedt sziguranca detektívek baksisleső okvetetlenkedései, a sajtóellenőrzés tollunkra, nyelvünkre, gondolatainkra akaszkodó nyüge, sőt fenyegető rémként a haditörvényszék kíméletlen értetlensége és annyi más mozzanat mind, mind azt a célt szolgálta, hogy kétségbeessünk az erdélyi tudományosság jelene és jövője miatt.

Mindehhez hozzájárult az erdélyi magyarság szellemi és nem utolsósorban anyagi elszegényedése is. A magyar uralom megszűntével az új uralom rövidesen végzett a tudósképzés szerveivel, az erdélyi magyar oktatásügy felsőbb intézményeivel, sőt az ezek pótlására alakult intézményekkel is (felsőbbfokú oktatásügyünket ezután már csak a vallásfelekezetek teológiai képviselték). Ennek következtében a kolozsvári magyar egyetemnek csaknem minden tanára és jórészt egész segéd-tanszemélyzete rövidesen a csonka hazába vándorolt. Csak az erdélyi tudomány néhány régi, önzetlen, szerény munkása maradt itt az örökös zaklatás és bizonytalanság közepette addig, míg helyzete tűrhetlenné nem vált, vagy míg két évtized után a csüggedező reménykedésből valóság nem lett. De addig bizony nagyon megfogyatkoztak az erdélyi szellemnek az uralomváltozás előtről itt maradt képviselői; a fiatalokból reményelt új tudományos munkások pedig különböző okok miatt sem számban, sem készütségben nem lehettek az előző nemzedék

munkájának folytatói és korszerűsítői. Az anyagi eszközök csekély volta csak még nehezítette az erdélyi tudományos munkásság ügyét. A szellemi és anyagi erők állandó csökkenése láttán a gondolkodóban a kétségeskedő reménykedés a kétségtelen, csüggesztő bizonyosság rémével vitakozott: van-e értelme, van-e jövője az erdélyi tudományos munkának?

Most, hogy a nagy *külső* változás után az elmúlt két évtized kétségeskedése csak kishitűségnek tetszik és a *külső* változásra legalább az erdélyi tudományosság kérdésében nagy *belső* változást is remélhetünk, talán nem felesleges egy néhány olyan gondolatot papírra vetnem, amely az erdélyi tudománypolitika három nagy intézményére, az Erdélyi Múzeum Egyesületre, a kolozsvári I. Ferenc József Tudományegyetemre és az Erdélyi Tudományos Intézetre vonatkozik.

2

AZ ERDÉLYI MÚZEUM EGYESÜLET kérdésével már azért is először foglalkozom, mert korra nézve ez a legidősebb, legrégebb alakulat és így ez biztosítja immár nyolc évtizede az erdélyi tudományosság folytonosságát is.

Az erdélyi rendek még az 1841/43-i országgyűlésen elhatározták egy Kolozsvárt létesítendő múzeum felállítását. E terv megvalósítása előbb a szászoktól befolyásolt akkori kormányzat halogató politikája, a közben lejátszódott szabadságharc, majd az önkényuralom vasgyámsága miatt csak 1859-ben sikerült. Ekkor *Mikó Imre gróf* buzgólkodására és jó részben az ő adományaira támaszkodva megalapították az Erdélyi Múzeum Egyesület¹. Ezt az egyesületet az erdélyi társadalom megértése, a Mikó példáján felbuzdult magánosok pénzbeli megajánlásai, részvényjegyzései és tárgy-adományai juttatták olyan helyzetbe, hogy az önkényuralom legsúlyosabb napjaiban is a semmiből múzeumot és egyben a tudományművelés számára otthont létesített. Elsősorban múzeum teremtés és múzeum-fenntartás céljaira alakult az EME; sorrendben csak második helyen áll kitűzött céljai között a tudományművelés is. Bár az egyesület az első évtizedben derekasan dolgozott céljai megvalósítása érdekében, az alapítás utáni második évtized küszöbén kitűnt, hogy az egyesületnek nincs elég anyagi ereje még a múzeum gyarapításához és fenntartásához sem, nemhogy a tudományos munka támogatásával és nagyobb kiadványok megjelentetésével szolgálhassa a tudományművelés céljait. Az egyesület végzetes helyzetbe jutott volna, ha az éppen e tájt, 1872-ben megalapított kolozsvári I. Ferenc József Tudományegyetemnek is nem lett volna szüksége az egyesület táraiban felhalmozott hatalmas tudományos anyagra. Ezért az állam bérbe vette az Erdélyi Múzeum egész anyagát és kötelezte magát a múzeumi tárgyak szakszerű kezelésére.

Ennek az állammal, illetőleg az egyetemmel való szoros viszonyoknak azonban megvoltak a maga rossz oldalai is. A félig-meddig való államosításnak ez a példája is arra szolgált, amire a többi hasonló vagy valóságos államosítás: csökkentette az erdélyi magyarság öntudatosságát, az önálló szervezkedés szükségességének ér-

¹ E név utolsó tagja helyett később a helyes képzésű *egyesület* szót használta hivatalosan ez az intézmény. Azonban régebbi névvel még ma is gyakran találkozhatni. – A továbbiakban csak az egyesület nevének rövidítését (EME) használom.

zetét. A múzeumi öntudat meg éppen kiveszett az erdélyi magyar társadalomból, hiszen megszűnt az önálló múzeum, mert ennek tárait (ásvány-, növény-, állat-, levél- és régiségvár) a különböző egyetemi intézetekben helyezték el. A táruk igazgatói is most már gyakran olyanok voltak, akik nagyon keveset tudtak, vagy akartak tudni a múzeumi gyűjtemények előállási körülményeiről, az egyesület céljairól és hivatásáról.

A múzeumi gondolat elgyengülése az egyesületet alapjaiban rázkódtatta meg. Maradt volna ugyan még a másik cél, a tudományművelés, de az egyetem tanárai eleinte ebben sem jöttek az egyesület segítségére olyan mértékben, mint azt várni lehetett volna, csak később, de ekkor is a múzeumi gondolat rovására kapcsolódtak bele az egyesület tudományművelő munkájába. Az egyesületi önállóság tudata már a múlt század vége felé annyira csökkent, hogy az egyesület *t i t k á r a b u z g ó l k o d á s á r a*, 1895-ben lemondott az egyetemi klinikák céljaira hatalmas belsősegéről, az alapító Mikó Imrétől adományozott több, mint tíz holdas múzeumi kertetől anélkül, hogy ennek fejében egy ígéretnél többet kapott volna. S minthogy később pénzvagyont is magyar állampapírokba és hadikölcsönbe fektette bele, az uralomváltás minden anyagi forrás híján találta az egyesületet.

A román állam, illetőleg egyetem, azután ragaszkodott ahhoz az álláshoz, hogy mint jogutód, használja a gyűjteményeket, de a szerződésben kikötött bérleti kötelezettségnek 22 év alatt egyetlen esetben sem tett eleget. Az új időszakban ez az egyik nehézség. A másik az, hogy az uralomváltás első évtizedében az Egyesület hiába tesz többször is kísérletet a működésre, e kísérleteket a helyi hatóságok akadékoskodásai, a román egyetem tanárainak „majorizálási” törekvései, az egyesület szellemi és anyagi hiányai állandóan zavarják. Csak a háború utolsó évében gr. Wass Ottiliától örökölt ingatlanral való egy évtizedes okos gazdálkodás tette lehetővé azt, hogy az EME az uralomváltás második évtizedének kezdetén, 1930-ban újra rendszeres munkába álljon, népszerűsítő és szakelőadásaival, folyóiratával (Erdélyi Múzeum) meg más kiadványaival (Erdélyi Tudományos Füzetek), valamint vándorgyűléseivel szolgálja az erdélyi magyar tudománynépszerűsítés és tudományművelés ügyét. E törekvés az „uralkodó” faj állandó gyanakvása, rosszindulata és támadásai ellenére is sikerült. Az EME nyugodtan nézhet vissza arra az időre, amelyet a kisebbségi sorsban töltött.

A bécsi döntés után előállott új helyzet egyelőre be nem látható változás elé állította az egyesületet. Az államhatalom most már nem ellenségesen áll vele szemben, hanem megértő támogatóként. A magyar tudomány- és még általánosabban művelődéspolitikai látja, hogy milyen nagy értéket jelentenek a Múzeum gyűjteményei és milyen ígéretes az egyesület nyolc évtizedes tudományművelő múltja után a jövő is. E belátásról már tanúskodik az a nagy állami támogatás (évi 100.000 pengő), amelyet az Egyesület a táruk az egyetem használatára való átengedése ellenében kap. Ez és saját jövedelmeinek felhasználása lehetővé teszi, hogy az EME újult erővel szolgálhassa legelső feladatát, a Múzeum anyagának gyarapítását és gondozását.

Az Erdélyi Múzeum Egyesületnek az elkövetkező időkben legfontosabb feladata az, hogy Múzeumát, amelynek fenntartására alakult, olyanná tegye, hogy ez büszke tárháza legyen az erdélyi magyarság és általában egész Erdély művelődési értékeinek. E célkitűzésből következik az is, hogy a Múzeumot mihelyst ennek anyagi lehetősége lesz, mint *Erdélyi Magyar Nemzeti Múzeumot* el kell választani

az egyetem egyes intézeteitől és önállósítani kell. Az önállósítás az erdélyi magyarság öntudatának emelése céljából feltétlenül szükséges. Mikor ebben a törekvésében az Egyesület az állam támogatását várja, nem jótékonyságot követel, hanem kárpótlást kíván azért a hatalmas ingatlan értékért, amelyet – mint előbb is jeleztem – minden ellenszolgáltatás nélkül engedett át az államnak, illetőleg az egyetemnek. Az egyetemnek amúgy sem érdeke, hogy agyonzsúfolt múzeumi gyűjteményekkel foglalja el a tudományos kutatás céljaira szolgáló épületeit akkor, mikor a gyűjtemények teljesen különálló múzeumban is rendelkezésére állhatnak. Az egyetemnek érdeke tehát ez az elkülönítés, az egyesületi gyűjtemények önállósítása, de érdeke a múzeumnak is, mert ebben az esetben a múzeumi elvek sokkal egységesebben érvényesíthetők a gyűjteményekben és megvalósítható az az átrendezés is, amelynek a gyűjteményben feltétlenül meg kell történnie. Lehetetlen dolog például, hogy Erdélyben, az élő néprajznak e gazdag területén, a népi életnek csak olyan szegényes, esetleg tárgyakból összeállított múzeumi gyűjteménye legyen, mint amilyen ma a Múzeum, Érem- és Régiségtárának egy eldugott szegletében van. Abban a városban, ahol a sokat ócsárolt huszonnégy éves rumén uralom jórészt semmiből, kis részben magyar gyűjteménynek el- és megvétele révén egy múzeummal átalakított nyári mulató helységeiben nagyon szép és értékes néprajzi gyűjteményt teremtett!

A múzeumi gondolat előtérbe helyezése semmiképpen sem jelenti azt, hogy az EME számára csak a múzeumi gyűjtemények gyarapítása, gondozása és bizonyos mértékű újjárendezése, fejlesztése az egyetlen célkitűzés. Az egyesület fontos feladata az intézményes tudományművelés is. Ez az EME hagyományainak megfelelően részben a szaktudományok művelését, részben az eredményeknek a nagyközönség előtt való népszerűsítését jelenti. A szaktudományok művelésében az EME-nek a gyűjteményekre kell támaszkodnia. Legelső feladata az, hogy feldolgoztassa és megfelelő formában kiadassa a gyűjteményekben rejlő hatalmas nemzeti és tudományos értékeket. Az Erdélyi Múzeum értékeinek ilyen úton is nemzeti, sőt nemzetközi kinccsé kell válniuk. Első lépés ez a tudományos eredmények népszerűsítése felé is; ez pedig az EME-nek szintén feladatai közé tartozik. Népszerűsítő előadássorozatok és vándorgyűlések teszik az egyesületet igazán megint azzá, ami az alapításkor volt: Erdély múzeumot fenntartó és tudományművelést támogató társadalmi alakulatává.

3

A KOLOZSVÁRI I. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM és az EME viszonyának kérdése az egyetem fennállása óta csak a román uralom két évtizede alatt nem volt nyílt kérdés. Az igaz, hogy ezalatt meg a múltból maradt szerződéses viszony tette nehezzé az egyesület helyzetét a magát jogutódnak tekintő román I. Ferdinánd egyetem, illetőleg a rumén állammal szemben. Azonban ma is, mindaddig, amíg az egyetem és az EME viszonya a régi szerződéses keretek között marad, mindig lesznek olyan surlódási felületek, melyek ezt a viszonyt kedvezőtlenül befolyásolhatják, sőt – ments Isten! – el is mérgecsíthetik. Ennek lehetőségét csak akkor küszöbölhetjük ki, ha mindenik intézmény öntudatosítja a maga különleges feladatait. Az EME célkitűzéseit alapszabályai, hagyományos munkája

már éppen úgy kialakította, mint ahogy kialakultak évszázadok óta az egyetemek és így a hat évtizedes kolozsvári egyetem célkitűzései is.

Az egyetem mint a nemzet értelmi tevékenységének irányítója, eszményi célkitűzésében elsősorban a tudósképzés céljait szolgálja. Hogy e képzéssel kapcsolatban, vele többé kevésbé párhuzamosan folyik bizonyos gyakorlati tevékenység (tanár-, orvos-, gyógyszerész-, közgazdász-, jogász-, vegyész-, stb. képzés) is, az abból a természetes, sőt egészséges kapcsolatból származik, mely az életben mindig megvan az eszmény és a valóság, az elmélet és a gyakorlat között. E sokszor kénytelen-kelletlennek érzett kapcsolat egyfelől bizonyos mértékű megalkuvásra kényszeríti ugyan az egyetemet a gyakorlat irányában, másfelől azonban lehetlenné teszi azt, hogy teljes egészében kiszakadjon a nemzet szellemi életéből és mindentől elvonatkoztatott, idő- és térfeletti tudományos kutatók képzésére pazarolja erejét. Az egyetem nem művelhet a nemzet érdekeivel ellentétes, korszerűtlen, környezetet szem elől tévesztő tudományos játékot. Az egyetem tanárainak a nemzeti élet és a földrajzi környezet mai időszerű, a nemzeti lét szempontjából legfontosabb kérdésével kell foglalkozniok és az ilyen kérdések világos megfigyelésére kell nevelniök a kezükre bízott ifjúságot, a nemzet eljövendő szellemi vezetőit. Az egyetem feladata tehát a tudósnevelés, vagy legalábbis komolyan felkészült szakemberek nevelése. Ebben a tekintetben sem az EME; sem az Erdélyi Tudományos Intézet célkitűzéseivel nem ütközik össze. Bármely egyetem tanárai azonban nemcsak a tudós-, illetőleg szakértőképzés céljait szolgálják, hanem – eszményi állapotot véve tekintetbe – maguk is önálló tudományos eredmények felfedezői, azaz tudományművelők, tudósok is. De míg a tudósnevelés intézményesen hozzátartozik az egyetemhez, a tudományművelés az egyetemi tanárok és az egyetemi segédtszemélyzet egyetemen kívüli, esetleges és egyéni munkája. Ez az egyéni tudományművelés intézményes, szervezett formában nem valósulhat meg az egyetem keretében (ez különben is az egyetem túlzott és nem kívánatos zárkózottságára vezetne!) hanem csak az egyetemen kívül álló intézményekben. Ezekben az intézményekben az egyetem tanárai és tudományos személyzete összekötetésbe kerülhet az egyetem falain kívül dolgozó értékes munkásokkal; a nemzeti tudományművelés így az értelmiségi réteget összekapcsoló szellemi tevékenységgé, tehát a nemzeti összetartozást, a társadalmi összefogást elősegítő művelődéspolitikai tényezővé válik. Az erdélyi magyar életben ilyen intézmény hagyományainál, hogy úgy mondjam, kialakult gyakorlatánál fogva csak egy van: az Erdélyi Múzeum Egyesület. Ennek szakosztályai (1. bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, 2. jog- és társadalomtudományi, 3. természettudományi és 4. orvostudományi) szervezetük rugékonyságánál fogva különlegesen alkalmasak arra, hogy szolgálják az erdélyi tudományművelésnek társadalmi állástól, egyetemi tanszéktől és általában minden külső tényezőtől független feladatait.

Az erdélyi tudományművelés ügye nagy mértékben függ attól, hogyan használják fel az arra illetékesek az EME kereteiben készen adódó lehetőségeket és mennyire látják be azt, hogy e lehetőségek felhasználása egyben a nemzeti szellem életének gazdagodását, a nemzet szellemiségi rétegének kívánatos egységesítését eredményezheti.

AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET szervezetében mindkét intézménytől, az egyetemtől és az EME-től is elütő jellegű alakulat. Születésének ideje a bécsi döntést megelőző és az azt követő időszakra esik; megalapítása *gróf Teleki Pál és Hóman Bálint* messze távlatokba néző tudománypolitikájának köszönhető. Az Intézetet Kolozsvárt, az egyetemtől független szervezettel azért alakították, hogy Erdély tudományos kutatásának intézménye legyen. Lényege szerint tehát ez az intézmény kutatóintézet. A munka azonban természetesen nemcsak az intézet falai között, hanem rajta kívül, az erdélyi élet egész területén folyik. Az intézet tagjait a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki, részben az egyetem tanáraiból, részben az arra érdemes magyar tudományművelőkből. Az intézet szervezete még nem alakult ki, munkája, élete azonban már megindult.

E munka kettős jellegű: *egyéni és közösségi* munka. Minden tag végzi ugyan a maga egyéni tudományos kutatómunkáját, de az intézet felettes hatóságának, vezetőinek és tagjainak egyaránt az a törekvésük, hogy az egyéni munka mindinkább tervszerű közösségi munkává alakuljon át, vagyis az egyes területeken dolgozók egymás eredményeit számbavéve, egymás kutatását támogatva vizsgálják az erdélyi életnek tágas területét. E cél elérése érdekében – a tervek szerint – nyaranta egyes vidékeken csoportos kutatást végeznek az intézet tagjai és az e célból meghívott szakemberek. E nyáron például első kísérletül a rumén többségű Kolozsborsának és a körötte lévő néhány falunak (Bádok, Csomafája, Kide, Válaszút) kutatását tűzte ki maga elé az Intézet. E Kolozsvár melletti falucsoport közelségénél és érdekes népi és társadalmi viszonyainál fogva kínálkozott első kutatási terepül. A helyszínre néprajzosok, néprajzi kutatók, statisztikusok és fajvizsgálók csoportja megy ki. A szakemberek együttes munkája hihetőleg érdekes összesítő képét adja majd e vidék történetének, népi műveltségének és általában jelenlegi helyzetének. A helyszínén gyűjtendő és a levéltárakban, könyvtárakban, valamint más gyűjteményekben felkutatott anyagot éppen úgy önálló, egységes munkában, vagy egyes tudományterületek szerint külön kötetekben, dolgozatok alakjában adja ki az Intézet, mint az ezutáni években végzendő kutatások anyagát.

Az Erdélyi Tudományos Intézet nem pusztán a szakemberek munkáját támogató és eredményeiket közlétező kutatóintézet, hanem a nyári munka és az azt követő feldolgozás idején az egyetemen növekedő fiatalságnak is tudományos gyakorlati lehetőséget nyújtó intézmény is. Az intézethez kinevezett egyetemi tanárok ugyanis segédként kiválóbb tanítványaikat is kiviszik a nyári munkára és úgy mutatják be az egyetemen elméletben elsajátított kutatómódszerek gyakorlati alkalmazását. Ugyanígy az anyag feldolgozásának tartama alatt a feldolgozás módszertani fogásaival ismertetik meg az arra hivatottakat. Másfelől azonban érintkezik az Intézet munkája az EME-ével is, mert történeti jellegű kutatásaiban az EME gyűjteményeire támaszkodik és segíti az egyesületet még feltáratlan tudományos értékei közkinccsé tételében. Az egyetem és az Intézet között a személyi kapcsolatokon túl a tudományművelésre való nevelés, az EME és az intézet között a kölcsönös egymásrautaltság biztosíthatja az állandó egészséges viszonyt.

Természetesen felvetődik annak a kérdése is, hogyha a feladatok némiképpen el is választhatók és a feladatkörök meg is határozhatók, a három intézmény magasabb szempontból azonos célt szolgál: az erdélyi műveltség tudományos vizs-

gálatának, illetőleg a vizsgálat lehetségesítésének ügyét. Nem kell elfelejtenünk azt sem, hogy az erdélyi tudománypolitika szempontjából annyira jelentős három intézmény egészséges viszonyát veszély nem fenyegeti. Ha ez intézmények mindenike betölti a maga feladatát, az erdélyi tudományosság az elkövetkező években olyan munkát végezhet, mely az egyetemes magyar tudományosság számára már a tudományos munka szervezettsége szempontjából is jelentős tanulságokkal szolgálhat. Pillanatnyilag úgy látszik, hogy a külső körülmények miatt az elmúlt harmadfél évtized alatt lehanyaglott erdélyi tudományművelés nemcsak új erőre kap, hanem módszerben, szervezettségben és szempontokban is megújulva, megerősödve szolgálja Erdély megismerésének ügyét.

Remélhető, hogy a régi, nemes erdélyi hagyományokon elinduló tudományos munka az igazság keresésében is nemzeti marad anélkül, hogy nemzetieskedővé, elfogulttá válnék. Nemzeti lesz abban, hogy fáradhatatlanul keresi a magyar népiség nyomait a történeti Erdély területén, sőt azon túl is, és pártatlanul elfogulatlan akkor, mikor megállapítja a többi erdélyi nép szerepét is Erdély anyagi és szellemi műveltségének kialakításában.

SZABÓ T. ATTILA